

IBDIS | We know
books

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Graur, Constantin

CU PRIVIRE LA FRANZ FERDINAND/ Constantin Graur –
București: Paul Editions, 2022

ISBN: 978-606-9703-60-1

Constantin Graur

Cu privire la
FRANZ FERDINAND

Redactare: *Enache Mihaela*
Monoran Nicoleta

Tehnoredactare: *Paul Editions*

Coperta: *Lucian Enache*

Paul Editions

Casa Presei Libere 1, corp C1, Sector 1, București

www.pauleditions.ro

e-mail: pauleditions@gmail.com, office@pauleditions.ro,
vanzari@pauleditions.ro, nicoleta.petcu@pauleditions.ro,

mihaela.enache@pauleditions.ro

tel: 0730.660.427; 0731.884.583

Tipar: ARTPRINT

E-mail: office@artprint.ro

Paul Editions

CUPRINS

PARTEA I

I. 28 iunie.....	5
II. Un martor al timpului.....	8
III. Arhiducele nesimpatizat; acțiunea lui indezirabilă.....	21
IV. Socialiștii și Franz Iosef; lupta pentru votul universal.....	25
V. Cânds-audez legat limbile.....	31
VI. Poincaré, Take Ionescu și alți antantiști.....	37
VII. Scriitoria austrieci și germani.....	42
VIII. Kronprințul Rudolf.....	45
IX. Între Schönbrunn și Belvedere.....	61
X. Persecuția postumă.....	70
XI. Franz Ferdinand și naționalitățile.....	80
XII. Națiune și națiuni în Austria.....	85
XIII. Răscoale țărănești din ordin de sus.....	93
XIV. Spre „Austria Mare”.....	104
XV. Cartea lui Aurel Popovici.....	111
XVI. Franz Ferdinand și Austria Mare.....	118
XVII. Trialismul.....	125
XVIII. Iarăși: ce-ar fi făcut Franz Ferdinand.....	136
XIX. Franz Ferdinand văzut de colonelul Brosch.....	142
XX. Franz Ferdinand văzut de contele Czernin.....	146
XXI. Procesul de la Zagreb și cazul Prohaska.....	148
XXII. Austria și România în 1913.....	153
XXIII. Pentru captarea Românilor.....	158
XXIV. Personalitatea sufltească a lui Franz Ferdinand; concepția lui politico- socială.....	165
XXV. Finalul unui roman de dragoste.....	168
XXVI. Trei guverne quasi-democratice.....	174
XXVII. Partidul creștin-social.....	178
XXVIII. Legenda.....	187

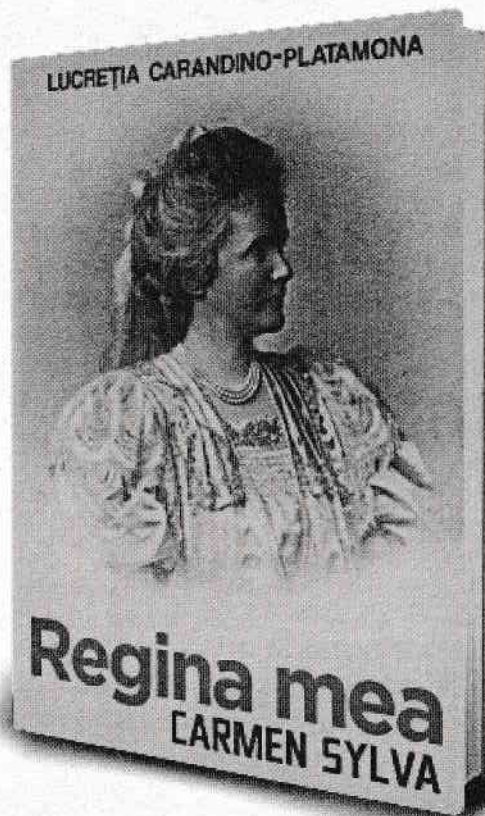
PARTEA II

1. Franz Schuhmeier.....	191
2. Matthias Eldersch.....	196
3. Savanți și bătărani.....	200
4. Viktor Adler și palatul.....	204
5. Contele Sternberg.....	207
6. Moartea unui ziarist vienez.....	216
7. Tragica soartă a Victoriei Sava.....	221
8. Sacrificiile eroilor martiri.....	225
9. Cenzura maghiară la Viena.....	230
10. Minte penultimă a conelui Bethlen.....	233
11. Marele scandal din Delegația austriacă: Aehrenthal dovedit falsificator, Masaryk învinuit de trădare.....	239
12. Socialiștii austriaci și participarea României la războiul balcanic.....	244
13. Vrem să ne mărităm! strigă învățătoarele.....	260
14. Cum a fost Judecat Hofrichter.....	265
15. O alegere parțială: moștenirea lui Lueger.....	268
16. Tragedia de la Drohobicz.....	275
17. O dramă politică.....	282

PARTEA III

POST SCRIPTUM

Acțiunea d-lui Al. Vaida-Voevod.....	285
--------------------------------------	-----

Prefață

Nu dăm aici viața, mai mult sau mai puțin romanțată, a moștenitorului Franz Ferdinand, nici amănunțele dramei sângeroase, care, atât de năprasnic, i-a pus capăt. Am încercat să desprindem atmosfera în care a trăit principele habsburgic, și care, fatalmente, i-a curmat acțiunea. Căci atentatul – și mai cu seamă reușita lui – este o întâmplare; dar deznodământul trebuia să vină în orice caz, în ziua aceea sau într-alta, în felul tragic de la Saraievo sau în alt fel – putea fi mai blând și chiar banal de tot –, dar de venit trebuia să vină.

Austro-Ungaria înfățișa un anahronism absurd. Nu conglomeratul de neamuri pricinuia tot răul. Oameni serioși, oameni cumpăniți și practici, pe care nicio himeră nu i-a bântuit vreodată, au crezut – și cred – în putința statelor unite ale Europei, a tuturor statelor Europei. Cu atât mai viabilă, prin urmare, trebuia să fie alcătuirea care sub numele de Austria – apoi Austro-Ungaria – exista de atâtea veacuri, înfățișând înlăuntru o bogată viață economică și un intens focar de cultură, iar în afară un factor diplomatic și militar hotărâtor în destinele lumii.

Cum s-a putut prăbuși într-o singură clipă această putere formidabilă? Căci, virtualmente, totul s-a produs într-o clipă: aceea în care un singur glonte, al lui Prinkip, a pătruns în corpul unui singur om, al lui Franz Ferdinand.

Austro-Ungaria s-a prăbușit, pentru că organismul cel foarte bogat și foarte viguros trăia în aer. Nu e aici o greșeală de ștl și mai puțin încă de gândire. Uimitoarea contrazicere a fost, în realitatea faptelor. Pătura dominantă austro-ungară, prin expresia ei cea mai înaltă – dinastia habsburgică – și-a impus, drept comandament etern și imuabil, să ferece timpul, pentru ca totul să rămână pe loc: nimic din formele medievale să nu se schimbe vreodată. Toate aspirările, inclusiv cele naționale, rezultau în mod firesc, în mod obligatoriu, din această formidabilă anomalie.

Profesorul I. Lupaș, în lucrarea „Răscoala țăranilor din Transilvania“, accentuează respectuos stăruința Mariei Theresia de a respinge orice gând de înnoire și pentru vremea ei, și pentru toate

vremurile, căci ea conjura și pe urmași să facă la fel. D. Lupaș laudă „viziunea clară, aproape profetică” a marii împărătese, care prevedea primejdiile legate de reforme, câte și cum se cereau pe atunci. Se știa că Iosif II era nesincer, chiar pasionat amator de reforme; nu se bănuia că el n-avea să reușească decât într-o măsură imperceptibilă. Lipsit de conștiința și de instinctul democratic, Iosif înțelegea să practice „absolutismul luminat”, care nu duce la nimic. Voia să dăruiască poporului ceea ce el, împăratul, credea bun și potrivit, în loc să-i îngăduie numai ca să-și cucerească singur drepturile și avantajele de care simțea nevoie.

Jean Jaurès (în „Histoire socialiste” tomul V) laudă mult bunele intenții ale lui Iosif II. Dar în același timp constată că tradiția, rutina și mai cu seamă interesele clasei dominante copleșeau și anihilau acele intenții. „Pentru a le da putere de viață, zice Jaurès, ar fi trebuit o vastă ridicare a țăranilor”; or, continuă Jaurès, „această ridicare era de două ori imposibilă: întâi, pentru că însuși Iosif II, care voia SĂ LIBEREZE poporul, dar nu voia ca poporul SĂ SE libereze, AR FI REPRIMAT-O”, și al doilea..., dar aici al doilea motiv nu ne interesează.

Observația, atât de temeinică, pe care Jaurès o scoate din propria lui judecată, era și adevărită prin fapte, fără ca el s-o știe. Pare evident că marele tribun, totodată mare istoric, nu cunoștea Răscoala lui Horia. Acolo s-a petrecut tocmai ceea ce Jaurès deducea ca fenomen sigur și inevitabil: în cuprinsul acestei cărți (pag. 180-186) se amintește cât de cumplit a fost reprimată revoluția socială și națională din 1784.

Evident, Iosif II nu putea face nimic – și nimic nu s-a ales din truda-i îndelungată și amară; sau, și mai jalnic: Mefisto à rebours, el s-a zbuțuit cu înfrigurare pentru tot binele – și a văzut rodind numai răul. Contemporanul lui, Wieland, care-i cântă apologia pentru intenții și-i deplânge non-rezultatele, constată cu precizia omului care vede – care vede într-adevăr ce se petrece sub ochii lui – că în Franța, grație regimului democratic și parlamentar, constituanta realizează cu succes reformele pe care Iosif II le jinduia zadarnic de atâta vreme, încă dinaintea revoluției.

Dorința Mariei Theresia a fost împlinită: acea „viziune clară, aproape profetică”, au avut-o toți urmașii, până la inclusiv Franz Ferdinand, cel care n-a mai apucat să urmeze. Continuitatea a fost prea puțin știrbită de Iosif II; poate că ar fi știrbit-o ceva mai mult Kronprințul Rudolf, dacă moartea năprasnică nu l-ar fi răpit și pe el, cum avea să facă pe urmă și cu cel chemat să-i ia locul.

Desigur, de-a lungul veacurilor, și mai ales în deceniile mai recente, au venit schimbări după schimbări. Dar la fiecare în parte, Habsburgii s-au împotrivit din răspuțeri, până în ceasul din urmă: toate reformele, ei le-au acordat numai siliți, întotdeauna prea târziu și întotdeauna incomplet. Astfel, cititorii vor face cunoștință cu teribilul cod penal militar rămas de pe vremea Mariei Theresia. Modificarea lui, Franz Iosef a îngăduit-o abia la sfârșitul îndelungatei lui domnii – și nici atunci n-a fost imediat aplicată: împrejurările specific austro-ungare au mai oferit prilejul unei supra-amânări. Și mai elocvent încă, este cazul reformei electorale: după o împotrivire îndelungată, împăratul Franz Iosef a dat în fine, „popoarelor sale”, votul obștesc pentru parlamentul central; dar parlamentului nu i-a hărăzit nici atunci vreo putere asupra guvernului. Miniștrii n-aveau măcar obligația să răspundă la interpelări și puteau disprețui în toată voia până și votul de blam al parlamentului.

Cu toate astea, viața medievală nu se poate desfășura pe deplin – necum sănătos – în toiul evului modern. Chiar în țări cum au fost Austria habsburgică și Rusia țaristă, evoluția își filtrează caracteristicile în toate încheieturile organismului social. Atâta numai că lucrul care aiurea se efectuează în chip lent și normal, aici se precipită în chip brutal și bolnăvicios. În orice țară din lume, fiecare epocă, în dezvoltarea ei, cuprinde încă resturi din epoca precedentă; în țări ca Austria și Rusia, ambele epoci co-există și dau spectacolul unui dezechilibru inimaginabil: evoluția lentă de aiurea este înlocuită aici cu un complex de ciocniri și frământări, de minuscule revoluții, unele perfect vizibile pentru toată lumea, cele mai multe abia deslușite, toate răspândind o stare de nemulțumire și amărăciune generală, o adevărată psihoză sau, mai bine-zis, o rețea de psihoze. Gherea ne-a înfățișat în chip impresionant „Neo-iobăgia” românească și urmările ei. Păcat că nu s-a găsit în Austria un om cu aceeași puternică viziune a fenomenelor sociale și aceeași adâncă înțelegere a rostului lor. Căci regimul din Austria era nespus mai bogat în contraziceri și absurdități, cu repercusiuni infinite mai grave.

O organizație de stat atât de hibridă nu putea să mai dănuie; și cu cât teritoriul pe care-l cuprindea era mai întins, iar populația mai numeroasă, cu atâta și vârtejul în care se afla devenea mai furtunos. Austria trebuia să se destrame; și Franz Ferdinand, înzestrat din belșug cu „viziunea clară” a Mariei Theresia, tot la catastrofă avea s-ajungă, chiar dacă nu s-ar fi găsit un exaltat care să-l suprime.

Aceste lucruri am încercat să le scot în evidență, în felul pe care ziaristul ce sunt putea să-l aibă la îndemână. Corespondent la Viena

tocmai din epoca finală – ultimii ani ai Domniei lui Franz Iosef – am văzut câte s-au petrecut acolo, iar după aceea, recapitulând, pe cât mi-a fost posibil, am confruntat totul cu ce au văzut alții. Nu m-am gândit să fac nici operă științifică, nici operă literară. Din ce am scris eu însumi și din ce au scris atâția, înainte de război și după, am căutat să desprind un tablou pe care-l sper autentic. În multe cazuri „tabloul” se prezintă de la sine: ajunge să amintesc un fapt caracteristic, luat cam la-ntâmplare din mulțimea fără număr, și să reproduc din relatările consecutive pe care am avut prilejul să le fac asupra-i, la intervale de ani și decenii.

*

Era utilă o lucrare de felul acesta? Firește, cred că da; căci altfel n-aș fi tipărit cartea. Față de curente de reacționare care se manifestă de la o vreme, va fi binevenit, sper, un exemplu concret, ca să ne dăm seama cu toții unde ajunge o alcătuire de stat care-și caută reazămul în trecut: se prăbușește în haos.

I 28 Iunie

Era o duminică foarte călduroasă și pe care noi, în Journalistenzimmer (Camera Ziariștilor, în deosebi a corespondenților de ziare), o prevăzusem, din ajun, cu desăvârșire seacă.

„Seci” se chemau, în argoul nostru profesional, zilele fără evenimente. Și ținând seamă de situația generală a lumii întregi – nici mai mult, nici mai puțin – seacă avea să fie duminica aceea, pentru că nicăieri nu figura vreo chestie gravă la ordinea zilei. Puteam deci să stăm liniștiți pe la casele noastre, sau să ne risipim fără grijă prin împrejurimile Vienei.

O mare parte dintre noi luasem această ultimă hotărâre. Până și Bresse de la „Echo de Paris”. Bresse a fost întotdeauna cel mai pesimist dintre confrăți. Când ne era lumea mai dragă – adică ziua mai „seacă” – Bresse apărea cu o mutră de înmormântare și ne înspăimânta cu proclamația solemnă:

— Il y a quelque chose qui remue en Europe (Mișcă ceva în Europa)!

Și cum Bresse fusese prin București – redactase un ziar franțuzesc al expoziției din Cișmigiu a Cooperatorilor (prin 1893 sau 94) – îi replicam: „Și nimica mișcă”, explicându-i teoria lui conu Leonida asupra fundaciei și hipocondriei.

De-astă dată însă, și Bresse a fost învins de evidența lucrurilor. Sâmbătă seara l-am întrebat:

— Ei, ce se aude? Mișcă meru?

Luând o mutră și mai funebră de cât de obicei, Bresse mi-a răspuns:

— Nu mișcă nimic! Măine seară va fi un dezastru când va trebui să-mi redactez telegrama!

*

E adevărat că în ziua aceea moștenitorul Franz-Ferdinand și nevastă-sa urmau să-și facă intrarea triumfală în Saraievo (zic nevastă-sa, pentru ca să n-o lipsesc de titlul ei oficial: nefiind de sânge împărătesc sau regesc, ci numai o nimica toată de contesă, ea nu era moștenitoare și n-avea să fie împărăteasă). E adevărat, de asemenea, că vizitei lui Franz-Ferdinand la Saraievo i s-a atribuit din capul locului un caracter demonstrativ: în ochii populației ea constituia o adevărată provocare. S-a zis că rostul ei era să concretizeze anexarea definitivă, pe vecii vecilor, a Bosniei și Herțegovinei; și se credea că în acest scop fusese aleasă anume ziua aceea, o aniversare tristă pentru sârbi – înfrângerea de la Cossova sau Câmpia Mierlei – care simboliza pierderea independenței lor. Dacă ziua a fost într-adevăr aleasă cu această intenție, alegerea dovedea o perversitate sadică nemaipomenită; dacă intenția n-a existat, atunci aveam de-a face cu cea mai monumentală nepricepere. În orice caz se înțelegea de la sine că poliția luase toate măsurile, și mai curând ne-am fi așteptat ca prințul să comită el un atentat, decât să-i cadă victimă.

Un singur lucru se putea întâmpla în duminica aceea: să moară Franz-Iosef. De ce tocmai atunci? Pentru că evenimentul acesta, așteptat de multă vreme, trebuia, totuși, să se producă odată. În „Journalistenzimmer” eventuala moarte a lui Franz-Iosef intra neapărat în toate discuțiile profesionale.

— Câte cuvinte dai?

— De obicei, atâtea. Firește că dacă moare Franz-Iosef, nu mai număr.

Sau:

— Pleci în concediu?

— Mai amân, să-mi muștraluiesc mai bine loctiitorul; că dacă moare Franz-Iosef...

Această obsesie cucerise toate redacțiile europene. La „Adevărul” se aflau de mult numeroase articole: biografice, critice și anecdotice, trimise de corespondentul din Viena. Culese și stereotipate, așteptau numai să fie puse în pagina ediției speciale, odată cu telegrama... ce

va să vie. (Articolele au fost însă de prisos: Franz-Iosef a murit în timpul războiului, când aveam cu totul alte griji de cât să-l prohodim pe răposatul).

Cu privire la această obsesie, una nostimă: în 1914, înainte de atentat, Achille Plista, corespondentul din Viena al lui „Matin“, primește o scrisoare de la directorul ziarului „Liberte“ din Paris, care-i cere ca, în cazul morții împăratului, să-i trimită și lui, prin telegraf și telefon, amănunțite dări de seamă. Plista i-a răspuns:

„Înțelegeți foarte bine, scumpe d-le director, că-mi cereți un lucru dificil: să stau la Viena, așteptând moartea lui Franz-Iosef, ca să vă dau o telegramă – aceasta nu este o pozițiune socială“.

Cu toată grija de moartea, posibilă, a lui Franz-Iosef, cei mai mulți corespondenți au plecat din Viena, făcându-și raționamentul logic că deoarece împăratul n-a murit în cursul atâtor decenii, nu va muri nici azi. Ei n-au prevăzut că-și va pune om în loc. Și a fost un dezastru. Vă dați seama de situația unui corespondent, față de redacția lui, când i-a „scăpat“ o asemenea știre?

Nu voi povesti astăzi prin ce împrejurări am aflat-o eu, departe de Viena – la o distanță de cinci ceasuri – și cum am reușit s-o transmit redacției. Destul că „Adevărul“ a ieșit cu ediția specială, și că a fost singurul. Corespondenții „Universului“, „Minervei“ și „Viitorului“ au fost mai puțin norocoși. Ceva mai mult – oricât de curios ar părea faptul – regele Carol a aflat știrea de la „Adevărul“, înainte încă de apariția ediției speciale. Lucrul mi s-a povestit a doua zi, prin telefon.

Cum am spus, era duminică; îndată ce-a venit vestea, s-a redactat, repede de tot, ediția specială, iar apoi redactorii au plecat care încotro, având și ei tot dreptul să creadă că cel puțin restul zilei va fi... sec. Colegul meu B. Brănișteanu s-a dus la curse. Întâlnindu-l acolo pe dl. Al. Marghiloman, i-a comunicat teribila întâmplare, iar dl. Marghiloman a alergat imediat la tribuna regală, ca s-o comunice și regelui. Acesta tocmai cobora treptele tribunei, aflându-se în văzul mulțimii. Gestul de consternare al regelui a fost remarcat de mii de oameni și a produs o emoție generală. Era evident că se întâmplase ceva foarte grav, și toată lumea se întreba: ce?

După câteva minute au năvălit și vânzătorii cu ediția specială a „Adevărului“. Enigma era dezlegată!

Cititorii se vor fi mirând de tonul prea puțin tragic în care sunt scrise aceste rânduri. În definitiv, e vorba doar de un eveniment destul de trist, oricare ar fi fost victimele atentatului.

Cele ce urmează îi vor lămurii pe deplin, arătându-le de ce, când îmi înprospătez în minte acea zi fatală, nu se poate deștepta în sufletul meu o dispoziție de tristețe.

Când, în goana automobilului, am ajuns la „Journalistenzimmer“, am găsit numai vreo douăzeci de colegi, care m-au primit cu ovații ironice. Din clipă în clipă numărul ziariștilor sporea: toți dădeau buzna, speriați, cu răsufierea tăiată, și toți erau primiți cu ovații de cei sosiți înaintea lor. Farsa era prea amuzantă: să te plimbi la dracul-n praznic, când se întâmplă așa ceva, și ziarul să n-aibă știrea!

Dar oamenii făceau haz de necaz: cei mai mulți erau dezolați de imensa înfrângere suferită – o adevărată catastrofă – și ne invidiau pe noi, cei puțini, care reușiserăm, totuși, să facem serviciul. Și fiecare-și povestea odiseea: care cum a reușit, și care cum n-a reușit. Iar în același timp, concentrați acolo, sute de inși, lucram febril, adunând informații prin procedeele proprii fiecăruia, și transmitându-le prin telefon sau telegraf. Spectacolul, în complexitatea lui, ar fi fost vrednic de Zola.

...Câteva ceasuri de încordare au trecut fără veste. Am isprăvit cu toții munca, și nu ne mai agităm.

E liniște deplină. Și mă gândesc: cum e posibil ca oamenii să rămână atât de nepăsători în fața unui asemenea eveniment? Și doar nu sunt aici numai străini – englezi, francezi, ruși, italieni – cărora victimele le pot fi indiferente; nu sunt numai naționalități iredentiste – cehi, poloni, ruteni, croați, sloveni și iar italieni – care simt, poate, și puțintică „Schadenfreude“, un fel de satisfacție răutăcioasă, pe care în limba română n-o putem defini; sunt aici patrioți austrieci, dinastici fervenți, care visează Austria Mare și în fața cărora n-aș sfătui pe nimeni să spună o vorbă rea despre familia imperială.

Și-mi zic: așa sunt ziariștii: profesia le-a împietrit inima, nimic nu mai e în stare să-i miște; întâmplarea cea mai grozavă le pune numai creierul în acțiune: ei nu mai sunt oameni, ci ziariști.

La unu după miezul nopții, ieșim din „Journalistenzimmer“. Mânați de propria noastră curiozitate, dar mai ales de interesul profesional, pornim, grupuri-grupuri, să cutreierăm orașul, ca să vedem impresia. Viața de noapte e destul de intensă, mai ales după o duminică atât de superbă. Luăm pe rând diversele localuri, tragem cu urechea pretutindeni. Vreau să văd dezolarea, furia, nebunia, să prind răcnetele de răzbunare – și-mi propun să fac o ultimă convorbire telefonică, pentru ca să mai apuc „Dimineața“ de Capitală.

...Dar ce înseamnă asta? E de necrezut! Amicul Bresse s-a înșelat

numai în parte. Crima s-a întâmplat la Saraievo; la Viena... nu mișcă nimie! Faptul se discută, firește, dar așa, cum în locul lui s-ar fi discutat altceva; abia dacă i se dau proporțiile unui mahalagism mai considerabil.

N-am mai făcut convorbirea suplimentară. Mi-am propus însă să fiu atent a doua zi: nemții se mișcă greu; abia mâine le va fi sosit cuvenitul transport de jale și durere.

Iar luni s-a repetat ce-a fost duminică. Hotărât: tragedia n-are succes. Viena e nepăsătoare. Oamenii sunt... ziarști!

Un amănunt care zugrăvește impresia făcută la palat: un comunicat oficial, publicat în ziarele de seară, spunea cam atât:

„*Împăratul a aflat grozava știre la orele 12, când era să se așeze la masă cu mai mulți invitați. Auzind cele întâmplate, a exclamat: „N-am fost cruțat de nimic” (Nichts wurde mir erspart!) – și a luat masa singur.*”

Svesditsch de la „Odesskia Novosti” ne-a citit această proză fenomenală. Observ:

— Comunicatul nu spune dacă i-a tihnit mâncarea.

Și corespondentul lui „Secolo”, ghidușarul Goldbacher (italian, cu tot numele-i nemțesc) adaugă:

— Ce n'est pas un apéritif, voyons! (doar nu este un aperitiv).

În zilele următoare, aceași gheață, permanentă și generală. Teatrele și varieteurile nu și-au întrerupt nicio zi activitatea. În Türkenschanzpark muzica militară a cântat tot timpul. Casele particulare n-au arborat doliu, autoritățile l-au arborat numai o jumătate de ceas, în timpul precis al înmormântării – efectuată undeva, departe, în chipul cel mai simplu, în cercul cel mai strâmt al familiei și fără participarea copiilor prințului ucis; ei au fost înlăturați pentru considerații de protocol: unul din ei era numai băiat, iar celălalt numai fată; aceasta nu li se putea ierta. Se știe că, de câte ori năștea o doamnă din familia imperială, comunicatul oficial anunța: „Arhiducesa cutare a născut un arhiduce – sau o arhiducesă”, după caz. Și orfanii lui Franz-Ferdinand, nefind pur sang – am văzut că mama lor avea numai rangul de „nevastă” – lipsindu-le, prin urmare, darul arhiducal, n-ar fi putut urma, nemijlocit, sicriile, ci le-ar fi venit rândul undeva, pe la coadă; de aceea li s-a impus să stea acasă.

În definitiv, în cercurile Curții și deci în cele oficiale, impresia provocată de omorârea lui Franz-Ferdinand a fost mai mult de plictiseală, iar în diferitele straturi ale populației, nici asta. Presa a fost și ea destul de măsurată. Acum, din documentele publicate, știm că atitudinea presei a fost fasonată cu socoteală: lumea trebuia adormită, să nu bănuiască nimeni că omorul de la Saraievo va servi,

cu orice preț, drept pretext de război, în vederea căruia se continuau pregătirile, începute de altfel înainte de atentat, în speranța cu – bun e Dumnezeu – se va găsi el pretextul. Atunci, însă nu-mi puteam explica moderația excesivă a presei: nu mă așteptam la atâta „Gemütlichkeit”!

Chestia satisfacției pe care Austro-Ungaria tot anunța că avea de gând s-o ceară Serbiei, ajunsese basmul cu cocoșul roșu. Prevedeam mușamaua, lucru firesc pentru noi, corespondenții din Viena, care nu credeam de loc în vinovăția guvernului sârbesc.

Într-o zi a și apărut un comunicat cu desăvârșire liniștitor: Austro-Ungaria nu va cere Serbiei nimic umilitor, nimic jignitor, ci numai pedepsirea vinovaților, întrucât se va stabili că atentatorii au complici în Serbia. Țineam locul lui Achille Plista, corespondentul lui „Matin”. Comunicând știrea, prin telefon, am întrebuițat cuvântul *punition*; redactorul care lua convorbirea, s-a crezut dator să mă corecteze: nu „punition”, ci *châtiment*. Spun amănuntul, pentru că e caracteristic: chestiunea nu mai avea nicio importanță. Dacă Viena era atât de puțin îndurerată de omorârea lui Franz-Ferdinand, alții puteau fi și mai puțin. Și dacă eu aveam de spus numai atâta lucru, redactorul lui „Matin” avea tot răgazul să discute, la telefon, subtilități de limbă.

Cum a putut izbucni, din această atmosferă, nota aceea canibalică, prin care Serbia a fost silită să primească războiul?

Totul a fost combinație meticuloasă: n-avea nici măcar scuza elementului psihologic!

II

Un martor al timpului

Rândurile de mai sus le-am scris la Karlsbad, fără niciun document la îndemână și fără nicio însemnare, după un deceniu de la faptele pomenite. Așa cum au ieșit din condei, le-am trimis la ziar, unde au și apărut la timp. Și, mărturisesc: m-a tulburat o îndoială: nu cumva anii ce s-au scurs mi-au întunecat și alterat impresiile?

Acum, am un mijloc de control: pot să recitesc propriile mele corespondențe, transmise telefonic, telegrafic și prin poștă, atunci, în toiul evenimentelor, pe măsură ce se desfășurau. Am răsfoit deci colecția și – da-ți-mi voie s-o spun – am făcut-o cu mult interes.

Iată, de pildă, un articol, trimis din Viena în ziua de 18 iunie 1914 (stil vechi) și apărut în „Adevărul” cu data de 22 iunie:

După atentatul de la Saraievo

Viena, 18 iunie. – Fiorosul atentat de la Saraievo n-are nimic uimitor. Riscul profesional al șefilor de state devine din ce în ce mai mare. Ceea ce m-a uimit și mă uimește însă în cel mai înalt grad, este slaba impresie pe care faptul a produs-o asupra publicului vienez. Un străin, sosit la Viena duminică seara, ar fi putut să se primble prin tot orașul, să se abată prin toate cafenelele, fără să-și închipuie că s-a petrecut ceva deosebit. Iar de atunci până azi, impresia n-a putut decât să scadă. Nu s-au întrerupt nici măcar spectacolele. În parcuri cântă muzici, ba și muzici militare, deși moștenitorul era de fapt șeful armatei. Steagurile negre arborate de autorități și de instituțiile financiare – niciunul însă la prăvălii și case particulare – arată că a murit cineva; acela însă ar putea fi și un simplu consilier comunal.

Nu mi-aș fi închipuit că așa ceva ar fi posibil la Viena, unde împăratul e pur și simplu divinizat. Se constată deci că această divinizare are un caracter cu totul personal; este vorba de Franz Iosef și nu de altul.

Dar atunci situația e foarte gravă; se spune de atâta vreme că singurul factor care concentrează în jurul lui toate națiunile monarhiei, împiedicând dezagregarea acesteia, e împăratul, iubit de toți supușii lui. Dacă această iubire este cu totul întâmplătoare, după caz și persoană, ce sprijin mai rămâne Austro-Ungariei?

Fapt este că Franz Ferdinand nu era iubit. Om energic, muncitor, serios, cu voință fermă, cu idei bine hotărâte, el își avea planul lui de la care nu înțelegea să se abată și pentru care nu voia să câștige pe nimeni. Nu râdea, nu zâmbea, nu făcea și nu primea vizite; era foarte zgârcit în acordarea de audiențe, și când le acorda, trecea de-a dreptul la chestie, fără toată acea demagogie protocolară menită să încălzească inimile supușilor.

Dacă însă marea mulțime nu se simțea legată sufletește de arhiducele-moștenitor, în cercurile înalte el avea numai antipatii, care ies acum la iveală cu o deosebită brutalitate. Căsătoria lui morganatică cu o simplă contesă îl scosese de fapt din rândurile nobleței supreme. El nu va fi îngropat în cavoul imperial, pentru că lângă el va trebui să stea aceea care i-a împărtășit soarta. Și sub niciun motiv ea nu poate să pătrundă în augustul cavou: ar fi o profanare groaznică, inadmisibilă în secolul al douăzecilea.

De altfel se știe că d-na contesă de Chotek, avansată ducesă

de Hohenberg, n-avea să fie împărăteasă, ci numai „nevasta împăratului”, după cum n-a fost nici prințesă moștenitoare, ci numai „nevasta moștenitorului”. Copiii lor, perfect legitimi, sunt totuși un fel de bastarzi. Ei poartă numele mamei și nu moștenesc nici tronul, nici titlurile tatălui. Atât de departe merge cruzimea cea nobilă și tot pe-atât de protocolară, încât, după atentat, numai rudele după mamă s-au dus să mângâie copiii și să se intereseze de îngrijirile ce li se cuvin: din familia lui Franz Ferdinand nimeni nu s-a mișcat.

Tot acestui beteșug de blazon se datorește și simplitatea înmormântării, așacum e proiectată. S-au luat măsuri ca să nu vie niciun suveran sau moștenitor de tron. Înmormântarea va avea un caracter cu totul intim, mulțimea nu va fi îngăduită.

Firește, publicul mare e liber să aibă orice sentimente pentru un moștenitor de tron, și indiferența e, în tot cazul, mai explicabilă decât o dragoste prea fierbinte. Dar ceea ce face înalta nobilime, constituie o adevărată persecuție.

În mod logic, te întrebi: ce s-ar fi întâmplat dacă Franz Ferdinand ar fi ajuns pe tron? Ar fi admis el ca soția și copiii lui să aibă rolul de intruși și de tolerați, ocupând la ceremonii ultimul loc, după cei mai mici din familia arhiducală? Ori poate că ar fi făcut un fel de lovitură de stat, modificând statutul străvechi al casei de Habsburg și ridicându-și până la sine nevasta și copiii? Și ce complicații ar fi urmat de aici, mai ales când ținem seamă că, prin ideile și prin firea sa, Franz Ferdinand nu-și câștigase nici favoarea populară?

Aceste întrebări se discutau de multă vreme. Din acest punct de vedere urcarea pe tron a lui Franz Ferdinand era așteptată cu oarecare palpitații, ca aducătoare de peripeții și evenimente. Dar nici din punctul de vedere politic – intern și extern – viitoarea domnie a lui Franz Ferdinand nu părea deloc menită să se scurgă solemn, adică banal. Așteptată cu speranță de unii, cu îngrijorare de alții, cu o vie curiozitate de toată lumea, ea avea să aducă mari schimbări – aceasta era credința generală.

Prin moartea lui, n-au murit și problemele pe care le reprezenta. Le vom cerceta în articolul viitor.

G.

Reproduc și articolul imediat următor, scris cu două zile mai târziu – după ce, în interval, transmisesem, bineînțeles, nenumărate comunicări telefonice și telegrafice – articol apărut în „Adeverul” cu data de 25 iunie: